

A történelemfilozófus Hegel

Hegel a történetírás fajtáiról –

A Johannes Hoffmeister-féle kiadásból

(G. W. F. Hegel: *Vernunft in der Geschichte*.

Hamburg, Felix Meiner. 1955) készült fordításhoz

Megengedem, épp Hegelt és épp a világtörténet filozófiájának szentelt előadások Hegelét elővenni és leporolni, nem tűnik éppenséggel jó ízlésről árulkodó vállalkozásnak – ha nem volna (merőben magántermészetű) jó okom (rőla alább), hogy egy ívnyi fordítás erejéig előhozakodjam vele, magam sem venném elő és porolnám. Adok a jó híremre (ne röhögj, kérlek, nyájas Olvasó). Hisz Hegelen amúgy általában is mintha rajta ragadt volna a bélyeg (voltaképp: a filozófia szégyenbélyege), hogy műve példája, gyűjteménye, foglalata a mértékvesztettségnek, önfejű és alulérvelt kísérlet szemre takaros (mert állítólag az eszme diktálta) mintázatban egyetlen, igazából szakadékony fonálra fölfűzni a filozófia szétpergett gyöngycit – csak azt a csekélységet kérve publikumától, hogy higgye el hozomra, a fonál egyenesen Isten gondolataiból van sodorva, gondolatokból, melyekről az a teremtés előtt morfondírozott. (Bár persze van a hegeli küldetésnek másfajta, mára már nem is olyan eretnek olvasata is.) Az *Előadások a világtörténet filozófiájáról* meg az egyebekben is problematikus Hegel minden bűneinek legalávalóbbika – már csak mert a történetfilozófia egyáltalában is csak azok érdeklődésére tarthat számat, akik képesek elgyönyörködni a szörnyalakokban is. Nem csak, mert az a valami, ami történetfilozófiának képzelte magát, egy már a forrásainál mélységesen megtévesztő és veszedelmes, igaz, eredetileg vallási eszmére húzott idéetlenül világfias gúnyát (a részleteket lásd Karl Löwithnél); és nem is csak, mert valamiképp a filozófus szerszámainak természetét illető mély tudatlanságra vall történetfilozófiát mívelni – mondjuk, mert a filozófiai történetíró olyan nézőpontot vél elfoglalhatni, amelyhez hogy fölkecmeregjen, arra véges eszes lény ép véges ésszel nem formálhat igényt (ezen a ponton illik Kantra hivatkozni, bár vitatható, joggal-e), vagy, mondjuk, mert kvázi természet törvényekhez próbálja szabni a formális és materiális okokból kifürkészhetetlen időt (bár nem biztos, hogy valóban megáll a lábán ez a gyanú, és Alasdair McIntyre történetesen talált popperbiztos értelmezést még a profetikusság számára is), esetleg mert ami történetfilozófiának képzelte magát, még csak nem is filozófia, csak valamiféle elpuskázott történetírás (bár akad, aki amellet próbált

érveket találni, hogy talán mégsem volna bölcsek a történelmet egyszerűen a törté-
nészre hagyni, annak rekonceptualizálását pedig, ahogy arról gondolkodunk,
mi a történelem, végképp nem volna bölcsek). Hanem – ez még mindig annak a
mondatnak a folytatása, amelyik úgy kezdődött, hogy: a történelemtudomány egyál-
talában is csak azok érdeklődésére tarthat számot, akik képesek elgyönyörködni
a szörnyalakokban is – mert az ötlettől, hogy a történelmet a Gondviselés kor-
mányozza, s róla értelmesen beszélni voltaképp theodicea kellene legyen, csak
fölszisszenni vagy nyeríteni tudunk, és ha Hegel a tetejében biztosít bennünket
róla, hogy ez csak itt, a világtörténelemnek szentelt előadásokban tűnik önké-
nyesen fölvetett előföltevésnek, a maga helyén, a rendszer magvát alkotó fejte-
getésekben ellenben bizonyított, ebben csak egy okkal többet látunk arra,
hogy úgy tartsuk, joggal gondoltuk: hiszi a piszi. (Bár – talán a politikai romanti-
ka abderita, netán terrorisztikus filozófiai történetírásunkat ihlető hagyománya
sem éppen aggálytalan.) Ám a kérdést, hogy ha rászorulna, miben s mivel volna
Hegel mentegethető, és mi az, amiből nincs szer, amely kimosná, nyugodt szív-
vel a Hegelben nálam jártasabbakra testálhatom, közölni jöttünk Hegelt, nem
dicsérni, és az alábbi szöveg fordításának-közlésének mentségéül elegendőnek
tűnik annyit regisztrálni, hogy meglehet, az *Előadások a világtörténet filozófiájá-
ról* vagy avitt, vagy csak a rosszra csábít, ellenben valahogy sehogy nem fér meg
békén a *felejtendő művek* dobozában (ebben a dicséretes új találmányban). Ahhoz
túl gyakran tűnik úgy, hogy bár a világtörténetnek szentelt előadásait tartó He-
gel ha nem is hasonlít *nagyon* arra a filozófikus történetíróra, akinek eljövételéről
Kant álmodozott, hogy az majd számot adjon arról, vajon közeledett-e rend-
tetésének betöltéséhez, vagy attól éppenséggel eltávolodott az ember (azért az
óvatos fogalmazás, mert meglehet, bármiről álmodozott is Kant, arra Hegel sem-
miképp sem hasonlíthatott *nagyon*), de bizonyos szögből vagy a fél szemünket
behunyva mégiscsak hasonlít *némiképp*. Avagy a 18. század fellengzős és a jobb
iránt tartó haladás eszméjébe habarodott nyelvéről megbízható prózára fordítva
a dolgot: túl gyakran tűnik úgy, hogy vissza kell kanyarodnunk hozzá, mert föl-
horgad bennünk a gyanú, hogy az *Überwindung* buzgalmában valamit hebehur-
gyán nála felejtettünk, amire pedig igencsak szükségünk volna. Nem is csak,
mert episztemológiai attitűdje néha szörnyen rafináltnak és izgalmasnak tűnik,
ahogy az is, ami belőle a tudás szociológiáját, a gondolkodás történeti önrefle-
xiójának elkerülhetetlenségét vagy a moralitás fura intézményét illetően kihá-
mozható, hanem mert mintha tudott volna egyet s más a modernitásról meg a
vele akadt bajokról. Ami elég ok talán érdeklődéssel figyelni a Hegel-szövegek
sorsát. Amely sors hányattatottnak mondható – hadd kanyarodjunk hát rá kissé
nagyobb ívben az itt közölt gyöngye ívnyi szakasz (amelyben Hegel megteszi –
szokott – előkészületeit, hogy belevághasson a világtörténet filozófiájának szen-
telt előadások bevezetésébe) furcsaságainak magyarázatára.

Tudott dolog, ami *A jogfilozófia alapvonalai* és a vele aratott vihar után foglal-
koztatta őt, arról nemigen akaródzott Hegelnek könyvet írni (bár a második és

harmadik kiadás számára tetemesen kibővítette az *Enciklopédiát*, és belevágott *A szellem fenomenológiájának* átdolgozásába is, de ezzel az munkával – nem lett volna érdektelen – csak az első oldalakig jutott); vagy mert alaposan elment a kedve a felsőbbbséggel folytatott szépirodalmi vitáktól a tárgyban, lehetséges volna-e, tekintve a tekintendőket, bizonyos gondolatokat *kormányközelibb* formába önteni (Almás Miklósnál olvashatni erről, *Az értelem kalandjaiban* meg a *Kis Hegel-könyvben* is); vagy mert úgy találta, a nagy művek után még megtárgyalható apróságokat, ha az ember picit körülnéz, könnyen kitalálhatni, amiért is a hátralévő időt tölthetné akár láblógatással is, de mert mint egyetemi tanárnak valamivel mégiscsak meg kell szolgálnia a bérét, a legkézenfekvőbb, ha előadásokat tart – akárhogy is, a Hegel-összes fele *Előadások* formájában maradt az utókorra, azaz jegyzetváltozatokból egybeszerkesztett szöveggként. Ahol is a lejegyzők között voltak komolyan veendő tanítványok, akik értették az előadó állítólag néha dödörgésbe fulladó mondókáját, és akik már körmölés közben a kiadáson törték a fejük (az 1823-as esztétikai előadások Hotho-féle lejegyzéséről – magyarul: *Előadások a művészet filozófiájáról*. Budapest, Atlantisz. 2004. Zoltai Dénes fordításában – ordít, hogy készítője már a nyomdakész változaton gondolkodott). És akadtak nála ügyetlenebbek is, mint a derék von der Pfordten, akinek csúful elakadt a tolla, miközben, mondjuk, a magát másban fölismerő és csak ezáltal önmagává lett öntudat gondolatalakzatának egyik variációját lejegyezni próbálta (de azért érdemes elolvasni azt is, a Suhrkamp legalábbis így tartotta, és olvasható magyarul is: G. W. F. Hegel, *A művészet filozófiája P. von der Pfordten lejegyzésében*. Ford. Zoltai Dénes. Budapest, Vivace. 2009.) – ám akiknek lejegyzésein, cserében, kontrollálni lehet, miről esett szó egy-egy kurzuson, és mi az, ami szerkesztői kollázs máshonnan, máskor tartott kurzusok anyagából a különböző összkiadás-verziókban. Vagy amit az előadó gondolatait az előadónál jobban értő és igen ambiciózus szerkesztő írt meg, tapintatosan eltüntetendő Hegel – vélt – hanyagságának nyomait, ahogy – becslésem szerint – Hotho tette, aki maga is jeles esztéta volt, és maga is előadott *über Aesthetik oder Philosophie des Schönen und der Kunst*, amikor a háromkötetes *Esztétikába* belevarrta a természeti szépirodalom szentelt, meglehetősen vaskos fejezetet, amely kivált ahhoz mérve mondható vaskosnak, hogy a címlapon föltüntetett szerzőnek esze ágában sem volt a természeti szépről értekezni, meg is indokolta, miért nem, és hogy nem volt, annak az a pár utalás sem mond ellent, amelyben kitért rá, miért is merőben absztrakt, ahogy a természet dolgainak szépségéről beszélni szoktunk – olyannyira nem mond ellent, hogy épp indokolja.

A világtörténet filozófiájának szentelt Hegel-előadások nem tartogatnak az olvasó vagy értelmező számára effajta otromba csapdát, mármint hogy megeshetik, ha valami remek észrevételt idéz, vagy mélyenszántónak tűnő gondolatot vesz bonckés alá, egyenesen a szerkesztőt sikerül idéznie vagy értelmeznie. De ettől persze hogy mi az, *amit Hegel valójában mondott*, még izgalmasan nyitott kérdés marad: a különböző kurzusokon, tehát más-más időpontban készült

lejegyzések eltérései lehetnek lenyomatai annak, hogy az előadás épp merre kanyarodott, de tanúskodhatnak a szerkezeti elképzelés átfelműködéséről is; hiányozhat valami, mert a szerző elvetette, de azért is, mert a lejegyző ismétlésnek vélte; egy máshonnan is ismerős briliáns fejtegetés fölbukkanhat fakóbb formában pusztán azért is, mert az előadó (vagy a lejegyző) le akarta rövidíteni a fejtegetések útját, de azért is, mert ott, a fejtegetéseknek azon a helyén idétlen lett volna kibontott formában előállni a gondolattal – ha egy szöveget változatokból (ha tetszik, nem biztos, hogy ugyanannak a képnek a puzzle-darabkáiból) kell összeszerkeszteni, mindezekben a dolgokban és még számtalan egyébben is a döntés elkenhetetlenül szerkesztői döntés. Nem véletlen, hogy vagy két évtized óta sorra jelennek meg szövegkritikai kiadásban, vagyis lehetőleg kozmetikázatlanul, a szerkesztői beavatkozásokat kínos gondossággal jelezve, maguk a jegyzetszövegek, köztük a világtörténet filozófiájának szentelt előadások egyes jegyzetei is, dacára annak, hogy néha vázlatosságuknál vagy ügyetlenségüknél fogva olvasmányként majdhogynem élvezhetetlenek. Mert kitérnek belőlük, hol tartott Hegel elképzelései kidolgozásában ebben vagy abban a szemeszterben; mert talán inkább tanúskodnak arról, mi volt fontos az előadó számára, mint a véglegesített szöveg, amelyben lehetnek bekezdések, amelyeknek az kölcsönzött súlyt, hogy a különböző jegyzetek anyagából sikerült őket földuzzasztani, és így tovább, és így tovább.

Eduard Gans, aki a „megboldogult barátainak egyesülete” által megjelentetett összkiadás számára elsőként szerkesztett kötetet (1837) az először az 1822–23-as, utoljára az 1830–31-es téli szemeszterben megtartott, összesen öt előadássorozat anyagából (közelebbről Schulze titkos kormányfőtanácsos, von Griesheim kapitány, Hotho professzor, dr. Werder, dr. Heimann és Karl Hegel lejegyzéseiből, valamint Hegel-kéziratokból) szöveggyűjtőként, mint szerkesztői előszavából kiderül, mindenestre úgy találta – ami óhatatlan is –, választékot kell fésűlnie az előadások (Hegel érdeklődésének pillanatnyi alakulásából és, mint Gans rá is mutat, az előadás természetéből adódó) fésűletlen esetlegességeinek, amelyekben egyébként épp Hegel tanári-előadói elhivatottságának jelét látta; vagyis meg kell válnia bizonyos részletektől: „gyakran megesett, hogy egy órán az elmeséltek semmiféle összefüggésben nem álltak a spekulációval – ami az előadás kezdetén elhangzott (csak mert épp ezzel kezdődött az óra), azt az előadás olyan részletességgel fejtette ki, hogy ha minden elbeszélést, leírást, anekdotát föl akartunk volna venni, az komoly kárára lett volna a könyv keltette benyomásnak” (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Herausgegeben von Dr. Eduard Gans. Zweite Auflage, besorgt von dr. Karl Hegel. Berlin, Duncker und Humblot. 1840. XVI). A választékfésűlés az arányokat is érintette: „az első előadás – írja Gans – az idő bő harmadát a bevezetésre és Kínára fordította”, fásasztó bőbeszédűséggel tárgyalva az utóbbit, míg Hegel „a későbbi előadásokon kevésbé merült el a részletekben ennek a birodalomnak a tárgyalásakor”, és alkalmat talált rá, hogy bővebben foglalkozzék a középkorral

és az újabb korról, amiért is Gans úgy találta, a Kínával foglalkozó fejtegetéseket vissza kell nyesnie „arra a mértékre, amely már nem hat aránytalannak és zavarónak”, voltaképp az utolsó előadássorozathoz szabva hozzá az *Előadások* írott változatát. Aminek következtében az *Előadások* megjelenté után három évvel – amint az új kiadás szerkesztőjének magyarázatából kitűnik – találtatott elég ok *revideálni* a megjelent szöveget. Karl Hegel persze megemeli a kalapját az addigra már elhunyt Gans munkája előtt, és igyekszik „lehetőség szerint kíméllettel” nyúlni a kinyomtatott szöveghez: „a megboldogult Gans professzor [...] szellemes ügyességgel formált könyvet az előadásokból; ezenközben főleg Hegel utolsó előadásaihoz tartotta magát, mert azok voltak a legnépszerűbbek, és tűntek céljai szempontjából a leghasználhatóbbnak. – Fáradozásával sikerült az előadásokat egészében úgy megformálnia, ahogy azok 1830–31 telén elhangzottak, és ez az eredmény tökéletesen kielégítő is volna”, ha Hegel úgy szerkeszti meg az előadásait, ahogy az professzoroknál általában szokásos, vagyis a továbbiakban csak toldozgatja-foldozgatja az első előadások anyagát: „akkor helyes volna az az elképzelés, hogy utolsó előadásai egyben a legértettebb előadások is kell legyenek.” Csakhogy Hegel minden előadássorozatnak külön nekifohászott (Karl Hegel szebben fogalmaz: „nála minden előadás a szellem új tette volt”), aminek fonákján a későbbi előadásokból ott, ahol Hegel ismétlésekbe volt kénytelen bocsájtkozni, elszivárgott az az „első lelkesültség, amely a gondolathoz a fölfedezésékor társul”. De persze többről van szó, mint hogy a *revideált* kiadás szerkesztője „az eszme és kifejezés magával ragadó energiáját” át szerette volna menteni az előadásokból a nyomtatott szövegbe (bár ez ellen sem emelhető kifogás): amit Gans az első előadások aránytévésztésének vélt, amögött valami olyasmi rejlett, amit nem elfedni kell, hanem éppenséggel ki-domborítani. „Az első előadásokon, 1822–23 telén [Hegel] számára elsősorban a filozófiai fogalom kibontásán fordult meg a dolog, megmutatandó, miképp is volt az magva és mozgató lelke a világtörténeti népeknek. Kínán és Indián saját megnyilatkozásai szerint csak mint példák akarta szemléltetni, miként ragadandó meg filozófiailag egy nemzet karaktere; ez könnyebben megejthető volt a Kelet e mozdulatlan nemzeteivel, mint azokkal a népekkel, amelyeknek valódi történelmük van, és karakterük történetileg változik. A görögöknél is előszere-tettel időzött el, hisz fiatalkori lelkesedését irántuk mindig is megőrizte, és a római világ rövid szemügyre vétele után megpróbálta néhány előadásban átfogni a középkort és az újabb kort, mert sürgette az idő, és mert ahol, mint a keresztény korban, a gondolat immár nem rejtőzik el a jelenségek gazdagságában, hanem maga ad hírt magáról és nyilvánvaló lesz a történelemben, ott a filozófus kurtára foghatja előadását, mert csak utalnia kell a lendületet adó eszmére. – A későbbi előadásokban [...] mind kevesebb lett az, ami filozófiai és általános, a történeti anyag kibővült, az egész népszerűbb lett” (uo. XX–XXI.). Az átdolgozott változat át akarta mentetni az első előadások gondolati anyagát, és vissza akarta adni „az egésznek az eredetiség hangulatát”, azzal, hogy ezenközben, mint Karl

Hegel írja, „alig is maradt mozgásteret a szubjektív vélekedésnek, mert minden ilyen változtatásban Hegel saját kéziratait követte. Ha az előadások első kiadása, a bevezetés egy részének a kivételével, kizárólag a hallgatók jegyzetéhez igazodott, az új kiadás abban is megpróbálta kitoldani az elsőt, hogy a Hegeltől származó kéziratokból indult ki, és csak azért folyamodott a jegyzetekhez, hogy a kéziratokban kiigazodjék, és rendezni tudja őket” (uo. XXIII). Hogy legalább is ahol tehetette, a szerkesztő „engedte a szerzőt a saját szavaival beszélni”, és nemcsak a betoldásokat merítette mindenütt a kéziratokból, de egyebekben is Hegel sajátos modorához tartotta magát, abban nincs ok kételkednünk; legföljebb a méltányosság okán utalnunk kell rá, hogy amúgy Eduard Gans is erre törekedett, finoman jelezve, hogy ő maga talán szebben és gördülékenyebben fogalmazott volna mesterénél (nem egészen oktalanul: a Hegel-kéziratok nagyon is töredékesek, megírt, bár korántsem nyomdakészre írt bekezdések, végigvitt gondolatmenetek váltakoznak bennük pusztán utalásokkal). „A szerkesztő – írta Gans az előszavában –, a dolgot illetően nem épp egyetértésben barátaival, ott, ahol valamilyen hegeli torzóra akadt, úgy gondolta, tartózkodnia kell minden önhatalmú betoldástól és átfogalmazástól. Nem szerette volna másfajta és más természetű szerkesztéssel a hegeli stílus zárt falanxát megbontani, még azt kockáztatva sem, hogy ezzel a fogalmazás bizonyosfajta egységéről le kell mondania. Úgy gondolta, vélhetőleg nem kellemetlen az olvasó számára, ha a könyv egy részében a szerző erős, velős és néha göcsörtös stílusával találkozik; meg szerette volna ajándékozni az olvasót annak az örömeivel, hogy az ő néha merev, de mindig biztos és energikus keze vezesse a gondolatok kanyargásának leküzdésében ...”

Bár a történetfilozófiai előadások Karl Hegel gondolatait szolgáló alapul nemcsak Fritz Brunstäd kiadásának (1907), illetve a Glockner-féle *Jubiläumsgabe* megfelelő kötetének, hanem a legújabb, a Suhkampnál megjelent összkiadás XII. kötetének is, mint amely szöveg – az utóbbi kiadás szerkesztői, Eva Moldenhauer és Karl Markus Michel szerint – „még mindig a »leghitelesebbnek« kell számítnon” (G. W. F. Hegel, *Werke* XII. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 1970. 568), hogy egész pontosan épp kinek a keze is vezeti a gondolatok kanyarulatainak leküzdésében, azt a megboldogult baráti köre által kiadott kötet olvasója nemigen érzékelheti, hiszen Gans és Karl Hegel nem kritikai kiadást csináltak. Annak megszerkesztésére Georg Lasson vállalkozott, a Felix Meiner kiadó Philosophische Bibliothek-sorozatában 4 kötetre (Bevezetés, 1917, 1920, 1930; A keleti világ, 1919, 1923; A görög és római világ 1920, 1923; A germán világ, 1920, 1923) bontva az előadások anyagát, és megpróbálva a szövegbe szerkeszteni mindent, amit a különböző kurzusok érintettek, és ami a különböző lejegyzésekben fennmaradt – amit a Lasson-féle kiadást szigorúbb szerkesztői elvek (és újra előkerült kéziratok, illetve lejegyzések) alapján átdolgozó Johannes Hoffmeister a javára ír, mondván, a hírhedetten nagy anyagot görgető előadások kötete az 1837/40-es kiadásban inkább karcsúra sikeredett. (A Szemere Samu

fordításában az Akadémiai Kiadónál megjelent *Előadások*-kötet a Lasson-kiadásra alapszik.) A nagyszabású terv talán már eleve kivihetetlen volt, de aggályosabb, hogy – mint Hoffmeister fogalmaz – „azóta a Hegel-szövegek bemutatását illető igények jelentős mértékben megnöttek”. Kevésbé tapintatosan fogalmazva: hogy bár Lasson azt legalább jelezte, ahol Hegel-kéziratokra hagyatkozott, szóval, ahol az olvasó a szerző néha merev, de mindig biztos és energikus kezébe kapaszkodhatik, a különböző keltezésű és más-más kéztől származó lejegyzéseket azonban az illesztési helyek jelzése nélkül gyúrta egybe, és mert szerkesztő elődeiről (bár nem nyagarázta meg, miért) lesújtó véleménnyel volt, adandó esetben inkább hagyatkozott a jegyzetekre, mint a Gans-, illetve Karl Hegel-féle kiadásra – dacára annak, hogy neki magának kevesebb kézirat és kevesebb jegyzet állt a rendelkezésére (amint az a szerkesztői utószavában közölt leltárból is kiviláglik), mint nekik. Az itt közölt, a történetírás fajtáit tárgyaló és láthatóan bevezetésnek szánt szakasz, illetve annak majdhogynem komplett hegeli kézírata pedig csúnyán ki is babrált vele. A megboldogult barátai egyesületének kiadásában megjelent *Előadások* Gansnál is, Karl Hegelnél is a történész céh kritikájának egy szerkesztett változatával nyitnak; Lasson azonban a korábbi kiadások és egyes jegyzetek tanúságát arról, hogy az előadások a történetírás fajtáinak tárgyalásával kezdődtek, általában sem tartotta meggyőzőnek, még a tekintetben sem, hogy Hegel valaha is így kezdte volna előadásait (holott Hegelnek szokása volt ekképp nekirugaszkodni), sőt egy, a kezében lévő 1830-as kézirat, amely mindjárt a filozófiai történetírással nyitott (Hoffmeister ezt „második fogalmazványként” közli), egyenesen meggyőzte, hogy az előadások nem kezdődhettek így, amiért is a szakaszt, a „különös bevezetés” első elemeként, a Bevezetés függelékébe rekesztette. És amikor utóbb, igaz, két darabban, két különböző forrásból, zürichi magántulajdonból, illetve a marbach-i Schiller-archívumból a kezébe került a fejtegetések hegeli kézírata (és a kéziratban szereplő dátumokból kiderülhetett volna az is, hogy legalább kétszer, 1822-ben és 1828-ban Hegel ezzel kezdte az előadásait), Lasson balszerencsés módon nem ismerete föl, hogy összetartoznak az ívek.

A Bevezetés Hoffmeister-féle kiadása rekonstruálja, tulajdonképp két daraból összevarrja és eredeti helyére illeszti a történetírás fajtáit tárgyaló fejtegetéseket, oda, ahol már Eduard Gansnál és Karl Hegelnél is olvashatók voltak, az utolsó bekezdésektől eltekintve abban a formában, ahogy őket Hegel papírra vetette. Hogy a fejtegetések ebben az eredeti hegeli megfogalmazásban érdekesebbek, mint a lejegyzésekből szerkesztett változat, és nem csak, mert „véltőleg nem kellemetlen az olvasó számára, ha [Hegel] erős, velős és néha göcsörtös stílusával találkozik”, arról lásd Kelemen János, *Az ész képe és tette*. Budapest, Atlantisz. 2000. 63 skk. A Hoffmeister-kiadás a kézirat szövegét dőlten közli, mi a jobban olvashatónak tűnő fettet választottuk erre a célra (a kurziválást a kiemelés számára tartva fenn); Hoffmeister szerkesztői kiegészítései []-ben szerepelnek, ugyancsak vastagon szedve; a Suhrkampnál megjelent Hegel-összes

a kéziratot Hoffmeister-től némiképp eltérő módon rekonstruálja (az eltérések a szerkesztői kiegészítések eltérései), az olvasatok különbségeire jegyzetben utalunk; ahol a fordító kényszerült kiegészíteni a mondatokat, ott a betoldásokat ugyancsak [] jelzi, a zárójelek között álló szöveg azonban normál szedésű; a szakaszt lekerekítő bekezdések attól a ponttól, ahol Hegel kézírata megszakad, a Bevezetés Lasson-féle szövegét, illetve ennek megfelelően (jelentéktelen eltérésekkel) Szemere Samu fordítását követik.

Utóirat (a magántermészetű okról): pár évvel ezelőtt Zoltai tanár úr (Zoltai Dénes, persze, de bizonyos konstellációkban magától értetődőbb keresztnév az, hogy tanár úr) rám testálta a feladatot, fordítanám le azt a kötetet, amely Hegel 1830/31-es történelemtudományi előadásainak Heimann-féle jegyzetét tette közzé (egy olyan jegyzetet, amelyet Gans és Karl Hegel még használhattak, de amely utóbb betekintésre átadtván Wenzel Gusztáv pesti és bécsi történelem- és jogászprofesszornak a pesti Egyetemi Könyvtárban landolt); Zoltai addigra vagy három ilyen, Hegel-előadások jegyzetét publikussá tevő, és, fölteszem, németül is csak szakemberek érdeklődésére számot tartó kötetből csinált bárkinek bátran a kezébe adható könyvet; talán nem kell magyaráznom, ahhoz, hogy az időnként (nem fizikailag – nyelvileg, illetve inkább gondolatilag) a megfejthetlenségig rozoga állapotban lévő előadásjegyzetektől magyarul épkézláb kötet kerekedjék, szörnyen kellett tudni hegelül. (A német szöveg kiadói a romokat meghagyhatják romoknak, sőt, minthogy a jegyzetkiadásokat épp irodalmi formába nem öntöttségük tünteti ki, úgy is kell hagyniuk; de képtelenség a romokat romokra fordítani, illetve csak valami olyasmivé lehetne átültetni őket, ami ugyan közel értelmetlen, ellenben semmilyen értelemben nem hiteles.) Hogy a Heimann-jegyzetet – amelynek fordítását, úgy tűnik, tán megígérhette valakinek, de amelynek lefordítása sokadik effajta vállalkozásként (vagy más okból) már nem érdekelte – rám bízta, azt rendkívül hízeltőnek találtam, és ahogy az lenni szokott, ha az embert a hiúságán döfik meg, habozás nélkül igent mondtam. Utóbb aztán már nem igazán voltam biztos benne, találni-e olvasót (és persze kiadót) a történelemtudományi előadások egy *szegényes* változatára, amelynek megjelentetése mellett nem szól olyan nyomós érv, mint a művészetfilozófiai előadások jegyzeteié mellett. Csak hát már nem állt módomban az ígéretemtől (ha van ilyen) tisztességgel elállni: Zoltai, rendkívül tapintatlan módon, meghalt. A fentebbi nyúl farknyi fordítás afféle (értelmetlen) kimosakodási kísérlet, amely azt próbálná megmagyarázni annak, akinek az ígéretet tettem, hogy tisztában vagyok az adósságommal, s lám, iparkodom is törleszteni – dacára annak, hogy tudom, a kimagyarázkodás már megette a fene.